

ZSOLDOS SÁNDOR

ESTI ÉS SÁRKÁNY

Adalékok Kosztolányi Dezső és Somlyó Zoltán barátságához

Bevezetés

„Esti és Sárkány egyszerre megállott.

Velük szemben egy fiatalember közeledett, háttal nekik, visszafelé, rák módra haladva, de nagy gyakorlottságra valló, igen gyors ütemben.

Feje búbján bazári szalmakalap táncolt. Porcellánadrágot hordott, szürke, vastag posztókabátot, hússzínű kaucsuk kézelőt. Vasbotot lóbált.

A következő pillanatban maguk is megfordultak, és úgy igyekeztek feléje, háttal, szaporán iparkodva.

Amikor szembe kerültek vele, elröhögtek magukat.

— Szervusz, te marha! — kiabálták neki, és összeölelkeztek.

Végre együtt voltak, ők hárman, Kanicky, Sárkány és Esti, senki se hiányzott, a kör bezárult, a világ kiteljesedett: találkozott az egylet, a Balkán-egylet, melynek elsőrangú főadatai közé tartozott ilyen és ehhez hasonló műveletek szabad, bátor, nyilvános gyakorlása.”

A századelő irodalmának legendás hármását idézi meg húsz év távlatából Kosztolányi Dezső az *Esti Kornél V.* fejezetében, mely először *Budapest, 1909. szeptember 10.* címen jelent meg a Nyugat 1929-es évfolyamában. Az V. fejezet erős ön-életrajzi ihletést mutat, központi szereplői itt egyértelműen azonosíthatók: Esti Kornél — Kosztolányi Dezső; Kanicky — Karinthy Frigyes; Sárkány — Somlyó Zoltán. (Az ilyen életrajzi fölfejthetőség, közvetlen azonosítás nem jellemző a mű egészére.)

A „Balkán-egylet” elnevezést feltehetően csak a mű kedvéért találta ki Kosztolányi, valójában aligha létezett; hármójuk barátsága viszont annál valóságosabb. A Kosztolányi—Karinthy—Somlyó „triász” irodalmi csoportként is fölfogható és vizsgálható. Irodalmi tevékenységük egymás függvényeként való tárgyalása sok új eredménnyel gazdagíthatja ismereteinket a korszak irodalmáról, mivel az irodalomtörténet eddig nem fordít(hat)ott kellő figyelmet erre. (Ez a hármás felállás valóságosabbnak és mélyebben, tartósabban összefüggőnek tetszik a Babits—Juhász—Kosztolányi társításnál.)

Barátságuk több személyes rokonszenvnél, munkásságukat a kölcsönös megbecsülésen és -értésen túl szoros irodalmi-ízlésbeli rokonság is összefűzi. Ezt eddig Kosztolányi és Karinthy esetében nem is vitatták. A képbe — az utókor szemében — viszont Somlyó nem tartozott és ma sem tartozik bele igazán. (Ennek okára eddig nem találtak kielégítő magyarázatot.)

Jelen közleményben Kosztolányi és Somlyó barátságát mutatom be. Fő célom az ismeretlen, illetve elfeledett dokumentumok közreadása, valamint az ismert írások vázlatos ismertetése.

A kapcsolatelemzésnek — egy „irodalmi” barátság bemutatásának — háromféle módja ismert (Tverdota György után¹):

1. a két költő személyi érintkezésének adalékai,
2. költői-eszmei befolyásuk nyomai,
3. hogyan látta a kor irodalmi közvéleménye a kapcsolatot.

A vizsgálati módok közül az első jut szinte kizárólagos szerephez, a másik két szempontot — egyelőre—csak vázlatosan tudom hasznosítani.

„Barátom vagy te? — ez volt a szavajárása, lángolóan és kétségbeesve. A barátságot olyan szent és döntő kapocsnak érezte, mint a házasságot, vagy a doktorráavatást — a baráti hűtlenséget nagyobb bűnnek a házasságtörésnél vagy a kuruzslásnál. Akit egyszer eljegyzett magának a barátság gyűrűjével, — kevesen voltunk, akiket kitétetett vele —, azt egy életen át ünnepelte, rajongva, szóban és írásban: szókincsének drágaköveiből azokat a legszebb smaragdokat és türkizeket válogatta ki részükre, amikkel szerelmi verseit díszítette fel.” Karinthy Frigyes, mindkettőjük legjobb barátja írta e sorokat a Somlyótól búcsúzó cikkében². Kosztolányi is hasonlóan látta Somlyó barátságát:

„Azok a fogalmak, melyekről azóta mind a ketten megtudtuk, hogy többnyire csak nagybetűvel írt szavak: Dicsőség, Szerelem, Barátság, eleven valóságként éltek tiszta szívében, s meg volt győződve, hogyha az utcára kilép, föltétlenül találkozik majd valamelyikkel. ... Szemében ... a Barátság nem érdekek okos összeegyeztetése, hanem férfiszövetség, életre-halálra.”³

Az átkozott költő Kosztolányit tekintette a legjobb barátjának, őt szerette a legjobban, őt ünnepelte rajongva egy életen át. (Kosztolányi mellett-után közvetlenül Karinthy áll, mert itt volt sorrend.)

Elbizonytalanodik a kutató a barátságukról szólva, ha figyelembe veszi a Kosztolányiról írottakat is. Meglehetősen sommás megállapítások, de igazságukat egészében mégis nehéz elvitatni.

„Igazi barátja nem volt.” — állította felesége.⁴

„Senkit sem szeretettel s ez az úr most utánad tátong.” — írta Naplójába Füst Milán⁵ Kosztolányi halála után.

Kosztolányi látszólag ellentmondásos egyénisége és a róla alkotott vélemény azonban nem kérdőjelezheti meg a vizsgálódás jogosságát. E két, alapvetően ellentétesnek látszó „barátság-típus” jelzése után, nem feltétlenül szükséges, de megnyugtató végigtekinteni, hogyan látták a kortársak kettőjük kapcsolatát.

Barátságuk irodalomtörténeti közhely, bár eddig egyetlen önálló közlemény sem foglalkozott vele.⁶ Főként Somlyóról szólva nem mulasztják el megemlíteni e barátságot. Dutka Ákos⁷ úgy emlékezik, hogy Somlyó már 1908-ban, Nagyváradra érkezve, Kosztolányi rajongója volt. Gellért Oszkár⁸ szerint Somlyót kortársai közt Kosztolányi becsülte a leginkább. Devecseri⁹ Kosztolányit barátai alapján minősíti: „Madarat tolláról, embert barátjáról... Kosztolányi barátai Karinthy Frigyes és Somlyó Zoltán voltak.”

¹ Tverdota György: József Attila és Juhász Gyula Itk 1983/6. 647.

² Karinthy Frigyes: A költő. Színházi Élet 1937/4. 38—39.

³ Kosztolányi Dezső: Somlyó Zoltán. Bevezető szavak szerzői délelőttjéhez. Nyugat 1926. január 1. — in: K. D. Egy ég alatt (Szépirodalmi 1977.) 321.

⁴ Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső (Révai 1938.) 295.

⁵ Füst Milán: Napló (Magvető 1976.) II. 346.

⁶ Legfeljebb Réz Pál két Somlyó-levelet közlő cikkét (Élet és Irodalom 1961/28.) tekinthetjük idetartozónak.

⁷ Dutka Ákos: „A Holnap” városa (Magvető 1964. II. kiad.) 199.

⁸ Gellért Oszkár: Kortársaim (Művelt Nép 1954.) 329.

⁹ Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi (1945) Lágymányosi istenek (Magvető 1979.) 223.

A barátság dokumentálásán túlmutat Devecseri törekvése, amikor verseikben is kimutatja kapcsolódásukat egymáshoz. A költői-eszmei befolyásuk elemzése egy későbbi tanulmány tárgya lesz, melynek mottójául Babits Mihály mértékadó megjegyzései szolgálnak. A *Beszélgetőfüzeteiben* „mondja” 1940. november 25—26-án Illyés Gyulának Kosztolányi *Kortársaim* című kötetének előkészítése közben:

„Érthető, hogy szerette egyébként is. Rokon költő. Csak Somlyó nem fejlődött jól ki.”¹⁰ Néhány nappal később Devecseri Gábornak: „Olyan (Somlyó) mint egy nem-egészen-sikerült Kosztolányi. A tehetsége nagy volt.”¹¹ Mintegy utólagos, részleges rehabilitációnak is tekinthetők e mondatok Babits részéről, aki a két költő melletti elfogultsággal nem vádolható.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a gondos gyűjtőmunka számos érdekes adalékot hozhat felszínre költői egymásra hatásokról, melynek egyik meglepetése lehet Somlyó hatása Kosztolányira. Például Somlyó 1909-ben megjelent *Finita la komedia* című versének ősz-gracióz rímét három évvel később írt *Kedves* című versében megismétli Kosztolányi. És akkor még hátra van a tematikus összehasonlítás és verselésük mélyebb hasonlóságának kimutatása stb.)

A vázlatos bevezetés után, amely főleg a tennivalókat foglalta össze, ideje rá- térni a közel három évtizedes barátság bemutatására.

Barátságuk kezdete nem állapítható meg teljes pontossággal. Somlyó azt állítja,¹² hogy „Kosztolányival együtt éltem át a kezdés éveit. Nem sokan vannak, akiknek élete az ifjúság korszakában annyira összehajlott volna az övével, mint az enyémm.” Hasonlóan nyilatkozik Kosztolányi¹³ is: „Budapestre jövet megismerkedtem Babits Mihállyal, Somlyó Zoltánnal, Juhász Gyulával, Karinthy Frigyessel. Ezeket a barátságokat ma is a sors legendás ajándékának tekintem.” Egybevágó emlékezésük alapján első találkozásukat 1904 körülre kell helyezni, amely meglepően korainak tűnik, kis túlzást is láthatunk benne, de korántsem hihetetlen. Az viszont vitathatatlan, hogy 1909-ben már jóbarátok.

Barátságuk története csak töredékesen rekonstruálható, de nem is volt mindig azonos izzású. Így talán nem jogosulatlan, ha az általam összegyűjtött anyagot itt külső szempontok alapján (témabeli, műfaji rokonság stb.) szerepeltetem.

Ismert írások egymásról

Mindkét költő hagyatékának mostoha sorsa miatt az ún. személyes érintkezés dokumentumaiból (pl. levelek, egyéb kéziratok) csak nagyon kevés maradt fenn és ezt a keveset sem tették eddig teljesen hozzáférhetővé. Mielőtt ezeket a dokumentumokat közreadnám, célszerűnek látom — a teljesség kedvéért — az eddig ismert, pontosabban szólva, kötetekben jelenleg hozzáférhető műveket („bizonyítékokat” számbavenni.

a) Kosztolányi Somlyóról

Először Kosztolányi Dezső Somlyóról szóló, vele kapcsolatos írásait, megnyilatkozásait gyűjtöttem egybe:

Egy ég alatt című kötetében mindössze három írás található az átkozott költőről

¹⁰ Babits Mihály beszélgetőfüzetei (Szépirodalmi 1980.) II. 175.

¹¹ uo. II.

¹² Somlyó Zoltán: Kosztolányi és a zsidóság. *Múlt és Jövő*. 1937. február 37. (ld. itt is)

¹³ Kosztolányi Dezső: A költő pályája. *Színházi Élet* 1935. október 20. — in: *Egy ég alatt* 591.

(Adyról, Babitsról 9, Karinthyról 8, Juhászáról 6 írás, valamint bőséges jegyzetanyag), az alábbiak:

I. *Északra indulok*. Somlyó Zoltán új versei. Megjelent: A Hét 1912. június 30.;

II. *Végzetes verssorok*. Somlyó Zoltán új verseskönyve. Megjelent: A Hét 1916. október 29.;

III. *Somlyó Zoltán*. Bevezető szavak szerzői délelőttjéhez. Nyugat 1926. január 1.

Somlyó alakja feltűnik három szépirodalmi Kosztolányi-műben is, mindegyik az életmű kiemelkedő alkotása. Elsőként *A bús férfi panasza* (1924) versciklusának sokat idézett *New York, te kávéház* kezdetű darabjában találkozunk vele, mint „isteni merésű, vad költő”-vel, Réz Pál datálása szerint 1913-ban jelent meg először.

A további két előfordulás az Esti Kornél-novellaciklusban található: az egyik a már említett V. fejezet, melynek egyik „főszereplője” Somlyó Sárkány néven; a másik a Pesti Hírlapban, 1933-ban megjelent *Sárkány* című novella egészében Somlyó alakját idézi. (Erről az írásról az alábbiakban bővebben szólnak.)

b) Somlyó Kosztolányiról

Somlyó Zoltán minden ismert megnyilatkozása megtalálható versesköteteiben (egy kivételével a Réz Pál szerkesztette 1982-ben megjelent *Jajgató Felicián* című gyűjteményes kötetben is).

A legelső vers nem került be egyetlen válogatásba sem: a *Barátom szeretőjéhez* az *Északra indulok* (1912) című kötetéből (első sora: „Gondoltál-e már arra, hogy a sápadt arcú hold”), a cím alatt — Kosztolányi Dezsőnek ajánlom. (E vershez érdekes adalék Kosztolányiné visszaemlékezése, melyet a Függelékben közlök.)

2. Nem sokkal ezután írta a *Kosztolányi Dezsőnek* („Hóval van behintve az Üllői út”) című versét, melyet csak 1916-ban megjelent *Végzetes verssorok* kötetébe vett fel.

3. Az *Egyetlen a sok közül...* című Desiréhez Kosztolányi Dezső Szelleméhez! ajánlással ellátott bekeretezett kéziratlapon két, számozással megkülönböztetett vers található. 1. „Tűzhelyem lángja merre lobbant?” sorral kezdődik az első, mely *Hol vagy életem?*... címmel került be a válogatásokba (az 1953-asban *Jeges szél dübörög*... volt a címe); 2. „Szemem szurokfénye lobog reád most” kezdősorú költemény jelent meg eredetileg *Egyetlen a sok közül...* cím alatt A Toll 1936/5. számában. Ez szorosan a Kosztolányi-versek csoportjába tartozik, az 1. számú *Hol vagy életem?*...-től eltérően. A két vers együttes keletkezése: Budapest, 1933 telén... A továbbiakban indokolt lenne együtt szerepeltetni e két művet az ajánlás feltüntetésével. (A kézirat lelőhelye a MTA Könyvtára Kézirattár.)

4. *Kosztolányi Dezsőnek* („A sárgahajú körüti szirének”). Megjelent: A Toll 1935/3. (ápr. 20.) számának első oldalán. Kosztolányi születésnapjára írta.

5. *Kosztolányi Dezsőhöz* („Drága barát, beteg költő, ki fekszel”) című episztoła megjelenési helyét nem ismerem, 1936-ban íródott.

6. *Így megy el a költő...* („Így megy el a költő: őszi délelőttön”) című költemény Somlyó első verse Kosztolányi halálára, a Színházi Élet 1936/46. számában jelent meg.

7. *Siratóének* („A dobok megperdültek”) K. D. (sic!) emlékének címmel került be a válogatásokba, lelőhelyét nem ismerem.

Kosztolányi alakja feltűnik továbbá a *Nyitott könyv* három fejezetében is (*Az első könyv, Album, A kis Mariska*).

Ismeretlen, elfeledett írások

Az alábbiakban kötetben eddig meg nem jelent újságcikkeket, interjúkat, illetve kéziratban maradt leveleiket bocsátom a nyilvánosság elé, csupán a legszükségesebb megjegyzésekkel láttam el az írásokat.

I. Recenziók

Az „első könyvnek” tekintett *Dél van* fogadtatására így emlékezik Somlyó Zoltán: „S bár a szerkesztők között híve nem volt, / mégis megindult két szál pesti toll, / ... / az egyik Kosztolányi volt, a költő, / másik Karinthy, ki vésővel ír”. (*Nyitott könyv — Az első könyv*) Kállay Miklósnak, a *Literatúra* 1927 májusi számában, ezt nyilatkozta az „első sikerről”: „Felfedeztek az irodalom számára. Karinthy a Nyugatban, Kosztolányi A Hétben a legnagyobb elismeréssel írt rólam.” Karinthy „szemléljét” megtaláltam a Nyugat 1910. május 1-i számában (valamint a *Miniatürök* című Szalay Károly szerkesztette kötetben), de Kosztolányi írását a jelzett helyen, A Hétben nem találtam, ott egyáltalán nem foglalkoztak a kötettel. A Réz Pál szerkesztette *Egy ég alatt* című könyvben pedig az *Északra indulok* (1912) recenziója az első írás Somlyóról. Mivel Kosztolányi egyidőben több lapnak is dolgozott, átnéztem többet is közülük és az *Élet* 1910. február 6-i számában akadtam egy aláírás nélküli recenzióra a 192. lapon:

Két új könyvről

(Oláh Gábor: Írói arcképek; Somlyó Zoltán: *Dél van*.)

(....)

Az új formák nemcsak sok és nagy tehetséget szabadítottak föl nálunk, de a művészet szédelgőit is. Néhányan hamar megtanulták az új szavakat. Hit és szükség nélkül kölcsönlopták másoktól. Látták, hogy a szenvedély sokszor dadog is. Hamar kifecamították a nyelvüket. A magyar líra így már egész csinos seregletet tud fölmutatni, amelynek az íráshoz, az új művészethez egyáltalán semmi köze. Vannak finomodó cukros kis modernjeink. (Rp.: Halk csipke; a hold álmos bacchanslány; nagy álmódások.) Vannak dacos, haragos versben feleselő ifjaink. (Rp.: Vagyunk néhányan...) Vannak azután fenegyerekek, akik rekedtre ordítják magukat, mint a részeg kortesek. (Rp.: Élet, szent fekély; új akarások stb.) *Somlyó Zoltánt* illetéktelen támadások hiába akarják egyik vagy másik csoportba sorozni. Olvassuk csak el jó hiszeműen és becsületesen ezt a könyvet, úgy ahogy egy új, első verseskönyvet kell olvasnunk és nyomban észrevevesszük mennyi erő, nüansz és formakészség van ebben a fiatal poétában. Igaz, hogy sokszor kaotikus és modoros. Minden hibáját azonban becsületesen követi el, küzd a nyelvéért, gondolataiért és görcsös tusakodással keresi magát, nem mint azok, akik mások átélt ígeit koptatják. Sohase mondhatjuk reá: ez az ember csal.

A sikátori ballada, November-est, A kezem és mindenekelőtt az Utcai szonett jó versek. Különösen az utolsó strófáját szeretem:

„Beléalszom magam, az utcán, a tegnaptól a mába;
Testem vonagló bújja füljön kabátom sötét vonalába,
Míg enmagamtól envégem csöndbe előröklöm.”

Itt valahol, egy szón keresztül kivillan valami, talán az ő megszülető egyénisége, gyökerükig átérzett érzések intimsége, évek hosszú-hosszú szenvedése. Ilyen hatásokat várunk az új költészettől. *Somlyó Zoltán* a maga életét éli és írja.

A cikk szerzőjének megállapítását a stíluskritikai vizsgálaton (hangvétel, mondat-szerkezet, idegen szavak használata, valamint a nagyon finom Adyt bíráló él, mind a fiatal Kosztolányi stílusára vall) kívül egyértelművé tette Karinthy Frigyes 1937-es megjegyzése:¹⁴ „Emlékszem a sorra, amire, Kosztolányival együtt, felfigyeltünk. »Testem vonagló kinja füljön kabátom sötét vonalába.»”

A Hét 1911. május 28-i számának 359. lapján újabb szignózatlan, de az előzőhöz hasonló stílusjegyeket mutató írásra akadtam Somlyó Zoltánról. Ebben az esetben a stíluskritikai vizsgálaton kívül más bizonyíték nem áll rendelkezésre:

Az elátkozott költő. Somlyó Zoltán az elkeseredett magyar költők közül való, szerencsétlen és szálnalmat kérő, és verseiben olyan szomorú, mint egy orosz regényíró. Ez már nem is poétai pesszimizmus, hanem igazi nyomorúság, folyton az élet nyers szaga csap felénk soraiból. Somlyó Zoltán a költői realizmus képviselője. Igaz, Baudelaire is az volt, de talán sohasem mutatkozott olyan elrémisztő különbség a két irodalom között, mintha Somlyó Zoltán verseinek keserű ízével a szájunkban a francia költőre gondolunk. Annak minden elkeseredettsége gondos, jól ápolt a szomorúsága és parfüm lengi át nyomorékjait. És itt a magyar városi élet leginferiórisabb sötétségéből énekel Somlyó Zoltán, olyan igazsággal, olyan sebekkel és annyira mutogatva sérüléseit, hogy menekülni szeretnénk egy jobb szférába. Milyen elriasztó a cselédszobák felhomálya! Minden vers egy Lichthof mélyéről zenél hozzánk. Somlyó Zoltánnak az a legnagyobb kvalitása, hogy őszinte. Kényelmet kíván, szalónokat és szőnyeget, plüssért és brokátért eseng és egész költői egzisztenciája kétségbeesetten tiltakozik a nyomorúság ellen. Az elátkozott költő nem kényeskedve viseli átkát, hanem le akarja azt tépni a fejéről; az átok nem téma a számára, hanem önmagáért való; és nem izgat fel, mint a proletárversek erőszakolt nyomorképei, hanem megdöbbenve kell reámeredniük.

Elképzeltető újabb Kosztolányi-írások előkerülése, mivel a kutatás csak a névvel megjelent cikkekre terjedt ki filológiai alapossággal. (Pl. lappangónak gondolom a *Sötét baldachin* (1913) című Somlyó-kötet recenzióját, mely Karinthy előszavával és rajzával jelent meg a Modern Könyvtár sorozatában.)

Somlyó Zoltán kritikai tevékenysége igen élénk az első világháborút megelőző négy-öt évben, mely a közelmúltig teljesen feltáratlan volt. Számos kortársakról szóló kritikai írása, recenziója került elő (Karinthy, Krúdy, Szép Ernő stb.). Kosztolányi-könyvről, sajnos, csak egy írást találtam, mely teljes névalírással a Népszava 1911. december 16-i számának 6. lapján jelent meg:

Kosztolányi Dezső novellás könyve
(Bolondok)

Az első pillanatra furcsa miszticizmusba burkolt történeteknek tetszenek azok a novellák, amelyeket e címen adott ki legutóbb a Modern Könyvtár. Hrussz Krisztina, a halott kabaréénekesnő, aki a kriptából visszajár Ábelhez, a léggömbhistória, amelyben a költő fia egy játék-ballonon föllibeg az égbe, aztán a többi fantasztikus mese, mind-mind azt kérdezteti az olvasóval, hogy: hiszen ez nem így van az igazságban, az életben?... S mikor a könyv lapjait összeczártuk már elménk és szívünk mögött,

¹⁴ ua. 2. sz. jegyzet 39.

amikor már mind a tizenöt történet ott bizsereg a vérünkben, erős fölszabadulással és eleven erővel érezzük, hogy a kabaréénekesnő halottaiból való visszalátogatása igazabb az igaznál, hogy a halottakat szeretnünk már nem szabad, mert egyszerűen nem lehet és, hogy a szerelem a legnyomorultabb szegénység e földön. Hogy a lég-gömbös beteg fiúcska mi vagyunk, kétségbeesve tapasztva fülünket és szívünket az ég törékeny pereméhez és így, ég és föld között balanszírozva, egy egész életet próbálunk, sajogunk és reszketünk át, amíg a kis piros ballon szétpukkan és a végén már nincs is hova zuhannunk, elmállunk a végtelen űrben és akik legjobban szerettek bennünket, nem mernek már minket visszavárni.

Kosztolányi novellatermése egy elsőrangú lyra és elsőrangú írásművészet emléiből fakadt. Ragyogva buknak föl benne az érdekes és lenyűgöző lehetőségek, szikrázva szóródik szét benne az éber figyelő ezer fényes pillanatélménye. Minden szenvedésnek a hatványozódása, minden kínnak a tisztáig fokozott reflexe s emellett mindig egy veleérezést és odaadó tiszteletet követelő, figyelő és izgalmasan dolgozó lyra tömjénezi be ezeket a novellákat. Kosztolányi — mint novellaíró — ebben a kötetben a saját magaslatait szállta meg.

Somlyó Zoltán

Szabadka

Somlyó Zoltán szabadkai tartózkodását (1911. január közepétől október elejéig) külön fejezetként kell tárgyalni barátságuk történetében. Nem annak fontossága, hanem a Bácskai Hírlapban található Kosztolányi-vonatkozások összetartozása és viszonylag nagy száma miatt.

Február 5-én említi Kosztolányi nevét először, csak futólag *A morál nevében* című cikkében. Else Jerusalem *A szent Skarabeus*, a Népszava kiadásában megjelent prostitúcióról szóló munkájának betiltásáról ad hírt Somlyó. A kötet fordítói: Kunfi Zsigmond és Kosztolányi Dezső.

A szabadkai dokumentumok nagy része az Ibsen-est megtartásáról, illetve annak viszontagságairól tudósít. Először február 8-án jelent meg híradás a Kosztolányi—Pethes Imre-féle Ibsen-est szabadkai megtartásáról. Ez a híradás egy mini Kosztolányi-nyilatkozat, mely aláírás nélkül jelent meg, de készítője egyértelműen Somlyó, mivel az est előkészületeiről és lefolyásáról csak az ő nevével jelzett írások jelentek meg.

Ibsen a szabadkai színházban

Legközelebb, március első napjaiban, érdekes szenzációja lesz színházunknak. Kosztolányi Dezső, ismert író ma délelőtt Pethes Imre, a Nemzeti Színház tagja megbízásából is Krémer Sándor igazgatónál járt, hogy egy Ibsen-ciklus körülményeiről tárgyaljon vele. Pethes két estén mutatná be Ibsen egy-egy híres alkotását. Kosztolányi pedig bevezető conferance-ot adna. Az értékes tervre nézve ma megkérdeztük az író, magát, aki a következőket mondta a két Ibsen-estére vonatkozólag:

— Párizsi mintára két Ibsen-estélyt óhajtunk rendezni Pethes Imrével, a Nemzeti Színház illusztris tagjával, aki egyik leghívatottabb magyar interpretálója a norvég költőnek. Az előadások előtt rövid conferance-ot tartok az előadandó darabokról, valószínűleg a Kisértetek-ről és a Tenger asszonyá-ról. Nekünk az a célunk, hogy e két előadás által, amely szervesen kapcsolódik majd össze, ciklikusan ismertessük

meg Ibsent. Conference-imban építeni fogom az ibseni poézis egész területét, a legmélyebb mélységeket és a legmagasabb csúcokat is. Boldog vagyok, hogy az én szavamát élő tettel és élő művészettel olyan művész illusztrálja majd, mint Pethes Imre.

Az előadás megtartásának nehézségeiről tudósít a február 19-i *Vasárnapi riport*-ban. Az *Ibsen-drámák* című március elsején megjelent szignózatlan írásban a *Kísértetek* és a *Nóra* március 3-i és 4-i bemutatóját harangozza be Somlyó. Majd március 4-én *Nóra* — Az első Ibsen-est — és 5-én *Kísértetek* — Második Ibsen-est — címmel élvezetes beszámolót ad a sikeres előadásokról. (A cikkeket, mivel Kosztolányit csak néhány mondatban említik, itt nem tudom közölni.)

Közeli barátságukra utal az az érdekes tény, hogy Kosztolányi egyik versét először, feltehetően hallás után, Somlyó Zoltán közölte. A már idézett február 19-i *Vasárnapi riport* második részében egy verses riportot közöl a kis Mariskáról, „akiről egy barátom költötte ezt a verset”. A vers, a *Kis Mariska* — Vidám és rettenetes középkori ballada. Éneklí egy kikiáltó. — a *Mágia* (1912) című kötetben jelent meg először. A Somlyó által közölt szöveg csak kevés eltérést mutat a végleges változathoz képest.

Somlyó búcsúzásának is tekinthető a szeptember 16-án megjelent *Csend van Palicson* című hírlapi vers, melynek utolsó előtti szakaszában Kosztolányit is említi:

És elutazott Kosztolányi,
kiért égnék a város lánya.

A rím alig leplezett utalás az ismert szerelmesre, Lánya Heddára. Érdekes Kosztolányiné észrevétele férjéről szóló könyvében: „Nevük annyira hasonlít egymáshoz, mintha egyik a másiknak lánya lenne, mintha rímként csengene az övére. Micsoda véletlen szerencse. Ölbepottyant rím.”

A Bácskai Hírlapon kívül is többször említi Somlyó Szabadkát és Kosztolányit „egy lapon”. Időben a legközelebbi utalás az 1916-ban megjelent *Nyílt könyv* című verses regényének harmadik, Szabadkáról szóló részének *A kis Mariska* című fejezete, melyet szintén a *Kis Mariska* egy részlete zár.

Másfél évtizeddel később, 1927-ben a *Literatúrában*¹⁵ Kállay Miklósnak így nyilatkozott:

„Szabadkán ugyan kicsit mindig idegennek éreztem magam. Vágytam fel Budapestre, Kosztolányi és Karinthy társasága csábított, bár Kosztolányi le-le látogatott Szabadkára, ahol az apja középiskolai igazgató volt, de ezek a látogatások csak annál jobban fokozták nosztalgiámat Pest után.”

Szabadkától időben távolodva Somlyó egyre inkább Kosztolányi barátságában látta az ott töltött idő értelmét, jelentőségét.

(Sajnos, a kézirat lezárása után szereztem tudomást egy Bori Imre-cikkből, hogy Somlyó a húszas évek közepén a *Naplóban* egy szép írást jelentetett meg Kosztolányi szülőházáról. Ezt a cikket így itt nem tudom közölni.)

Egy interjú 1927-ből

Négyszemközt Kosztolányi Dezsővel című interjúja a *Literatura* 1927 szeptemberi számának 307—309. lapján jelent meg. Az 1919 után meglazult barátságuk újbóli megszilárdulásának egyik jelének is tekinthetjük ezt a beszélgetést.

¹⁵ Kállay Miklós: A magyar átkozott költő. *Literatura* 1927/5. 167—170.

Ez idő tájt Somlyó közeli munkakapcsolatban állt a folyóirattal, tehát készíthette volna pusztán felkérésre az interjút, de más jelek is, például fennmaradt levelezésük, arról tanúskodik, hogy valóban újra szorosabb a kapcsolat közöttük.

A három folyóiratoldali beszélgetéshez magához nem szükséges kommentár. Utalni kell azonban a Kállay Miklós készítette, szintén Literatura-beli interjújára Somlyó Zoltánnal (*A magyar átkozott költő* — 1927 május), mely néhány ponton hasonlít Kosztolányi véleményéhez; valamint Somlyónak, itt is közölt, 1927. szeptember 19-i levelére, melynek első része feltehetően erre a cikkre vonatkozik.

Négyszemközt — osztlányi Dezsővel

Tábor-ucca 12. Ódonkülső budai ház, két frontra. Innen, a Tábor-uccáról földszintes, csukott üvegerandás, túlhan a Lógodi-uccáról egyemeletes sarokház. Körös-körül kőalapú sötétzöld fakerítéssel, amelyen belül két kis udvar. A zöld fakerítésbe vágott kis vasajtó baloldalán megnyomom a csengőt, ebben a pillanatban ugatni kezd a Hattyú; ahogy a cseléd kijön, hogy bebocsásson — telefonon már előre bejelentettem látogatásomat —, ahogy lépése megcsoszsanik a frissen elhintett fehér kavicsra, a Hattyú tüstént elhallgat és visszabú cementházába.

Ahogy megindulok a veranda felé, balról kis rondó, teli nefelejccsel. Egy kis nefelejcs-sziget. Mint ahogy maga ez a kis ház is egy sziget: a mai magyar irodalom egyik szigete.

Ez a Kosztolányi Dezsőék háza...

*

Benn, a negyedik szobában vagyunk. Ez a csöndes, patriarkális Lógodi-uccára néz két ablakával. A szoba négy fala rogyásig megtöltve, fel a plafonig könyvekkel. A Kosztolányi-kötetek: már maga egy hatalmas csapat. Hiszen csak maga a „Véres költő” is már két német kiadásban, olaszul meg a „Poesia” folyóirat hasábjain jelent meg. Most fordítják fiadára s Amerikában is, angolul, még ez év folyamán jelenik meg. Az „Édes Anna” is a napokban jelenik meg németül, s vele egy időben egy kötet kis próza német fordítása is napvilágot lát majd. Régi rézkarcokon látni ilyen könyvtárszobát, amely ennyire igazán az. A polcok alatt a meztelen parketten is még könyvek és folyóiratok és újságkivágások; könyvek, könyvek, könyvek. Azt hiszem, egy élet nem is volna elég ennyi könyv elolvasásához. Legalább kettő! Egy író élete, meg egy ember élete. De Kosztolányiban kiadósan találkozik ez a két élet...

Az íróasztal: barna, iromba, teljesen dísztelen. Csak ami igazán kell az íróasztalon: tinta, tollak, ceruzák, gyertya, meg egy nagy fekete fadoboz, a papírnak. Mert Kosztolányi ma Pesten talán a legnagyobb kéziratpapír-fogyasztó. Pecsétviasz is van az asztalon, ibolyaszínű karcsú rúd: Kosztolányi egy-egy baráti levelét szereti ilyen pecséttel lezárni, amelyre azután a mutató ujján levő vastag arany pecsétgyűrű nyomja rá. De nem sokan vannak, akik ilyen pecsétes levéllel dicsekedhetnek tőle. Ez a biedermeier-Kosztolányi kedvtelése, meg a nyakkendője, a szélkében hosszú ujjnyi vékony „másli”, meg a kihajtott gallérja. Meg a sárga-selyem munkakabátja is az, amelyben itt előttem ül, és amely a nyakánál zárt, mint valami régies tiszteletes köpenye, derékban meg olyan, mint valami légionárius egyenruhája a forró sivatagban.

És a lényegében is van valami ebből a kettőből. Ott ül az arcán a régivágású tiszteletes urak komor nyugalma — még az orr és a száj közti aránytalanul széles bajuszhely is megvan rajta —, és a légionáriusok kósza, könnyed életsvungja...

A szokatlanul magas hátú és mély öblű barna bőrfotelben ül, a lábát maga alá húzva, fejét nagy tenyerére hajtva. És hallgatja, gyermekes, tiszta érdeklődéssel, amit mondok. Hogy úgynevezett interjút akarok vele csinálni, meg akarok írni egy kettőnk közti beszélgetést, eleven kérdésekkel és, persze, még sokkal elevenebb feleletekkel. Mindenre ezt mondja: „jó, jó”, „igen, igen”. Mint a gyermek, aki megadja magát a kezes szóra. Vagy, mint az öntudatos férfi, aki tudja, mivel tartozik. Vagy, mint a ma élő egyik legmarkánsabb írónak illik.

— Tehát parancsolj — mondja jellegzetes, franciás módon ropogatva az r-betűt. És én felteszem az első kérdést:

Én: Beszélj valamit az élményeidről!

Ő: Élményt kérni írótól, költőtől annyi, mint a koldustól pénzt kérni. Ő élményekben a legszegényebb. Mindenét, amit átélt, látott, érzett, már kiadta, földolgozta, elégette. Mióta él, minden áldott nap azt műveli, hogy formába olvasztja az ihlet óriási hőfokánál azt, ami eléje került. Az író — emberi értelemben — a „kiégett”. Lelke a „nirvána”. Nincs semmije. A verseire mutathat, a könyveire. Olvassák el. Ott van az életrajzom. Ha megerőltetem emlékezetemet, azt mondhatom, hogy a legnagyobb megrázkódtatást akkor éreztem, amikor tizennégyéves koromban — első gimnazista voltam — egy nyári reggelen, fél nyolc órakor bevezettek abba a szobába, ahol a nagyapám, az 1848-49-iki honvédszázados holtan feküdt, felkötött állal, két rézpénzzel a szemhéján. Ő volt az első halott akit, láttam. Nagyon szerettem őt. Barátom, nevelőm volt, gyermekkorom bálványa. Amíg az ágyánál állottam, nem sírtam, hanem végtelenül csodálkozva és megdöbbenve éreztem, hogy mindaz, amit addig gondoltam, tanultam, hallottam az életről, hiábavaló és haszontalan, hitem megrendült mindenben s gyermekfejemben újra formáltam az összes értékeket. Ezt kellene kikiabálni, elmondani, megértetni a többiekkel valahogyan. De hogyan? Ekkor lettem költő. Később még egy ilyen fölrezenésre emlékszem. Akkor, amikor egy évvel később *Tolsztoj* Leó elbeszélését olvastam, az *Iván Ilyics halálát*. Ez is döntő volt a fejlődésemre.

Én: Miért tértél át a szabályos versformáról a szabadversre?

Ő: Négy esztendő óta szabadverseket írok. Ez nem „forradalmi” újítás. A szabadvers régibb, mint a mértékes. Szükségszerűen jutottam ide. Én, aki vájtam, bányásztam a formát s egy új, sohase hallott rímért, fordulatért lázba jöttem, egyszerre éreztem, hogy elérkeztem a legvégső határig. Untatott minden kötött beszéd. Nem fért bele mondanivalóm a régi formába. Nagyobb, lelki kötöttséget akartam. Egy olyan formát, amely önmagának tör utat, végzetesen, mint az aeroplán, a végtelenben.

Én: Mi a véleményed a mai fiatalságról?

Ő: Nagyon érdekel a mai fiatalság, amelynek típusa nekem rokonszenves, bár idegen tőlem. Ezek sportolnak, táncolnak; nem cigarettáznak, s nem feketéznek, korcsolyáznak, várnak: józanok, van bennük valami szépség: az élet egészséges romantikája. Mibennünk egészen más romantika élt... Mi Párizs felé tekintettünk, az volt a mi lelki fővárosunk. Ezeké pedig Hollywood...

— Ezt a mai rádiós és mozis kultúrát teljesen idegenül nézem. A művészet, ha elszakad a szavaktól, a beszédtől: bárgyúvá lesz. A mozi nivójának folytonos emeléséről beszélnek. De bárhogya is akarják, ezt a nivót emelni nem lehet! A rádió pedig — nagyszerű boszorkányság. De nagy különbség, hogy valaki Párizsban hegedül és azt itt hallgatom, vagy itt hegedül és én hallom is, látom is hegedülni! Ez pusztán térbeli csuda, de engem csöppet se hat meg.

— Meggyőződése, hogy az író szerzetesi életet vállal. Élmények után futni, hiábavaló dolog. Az élmény mélyen be van ágyazva a lélekbe...

Én: Mi a véleményed a ma kultúrájáról?

Ő: A mai kor tipikusan irodalomellenes! A háborúban láttam, hogy hova visz, kivétel nélkül minden európai népet... Az első hősi halott az *egyéniség* volt! Az emberek figyelme elterelődött arról, hogy mit gondol és mit érez az *egy ember*. És így van ez még ma is. Silány tömegkultúra kezdődik, amelyhez nekünk semmi közünk. A mai kort hasonlónak tartom Néró korához és éppen ez inspirált a „Véres költő” megírására.

Én: Külföldi kapcsolataid?

Ő: Németül nagyon sok elbeszélésem, három regényem van lefordítva. Most készül franciául a *Véres költő*, amely ebben az évben megjelenik New-Yorkban is, Masy Masius, a newyorki kiadóm már fordíttatja angolra is. A külföldi írók közül Thomas Mann-nal és Jules Romains-szel állandóan levelezek. Ismerem Ismaelo Carrerat, a kiváló olasz költőt s Miguel Unamunot, aki számkivetésében is írt nekem.

Én: Miként vélekedel a politikáról?

Ő: A lelkem mélyén természetesen politizálok, mint minden teremtett ember, akinek vágyai, természetes szükségletei vannak. De költészetemben mindig távol állottam az úgynevezett politikától, a jobboldalától éppoly messze, mint a baloldaltól. Mondanivalóm alatt talán ott volt a politika, mint talaj, vagy trágya. Mint végcélt azonban kicsinyesnek éreztem. A költő nagyobb területeket lát: a születés és halál kettős titka által határolt egész életet. Lenézem, megvetem a „közéleti” lírikust. Miért? Azért, mert kicsinyes és hazug. Különösen ma, a huszadik században az, amikor a politika már szaktudománnyá vált, akár a vegyészet. Egy politikusi költő oly nevetséges, mint egy vegyész-költő, vagy egy kohász-költő. Honnan tudja ő, hogy melyik irányba kell haladnunk, honnan veszi a jogot, hogy beleártsa magát olyan dolgokba, amelyekhez szaktudás, politikai emberismeret kell, olyan képességek, amelyekhez egy kortes sokkal jobban ért, mint ő? Legjobb esetben általános szölamokat ismételhet, mint egy néptribun, jobban vagy rosszabbul kifejezve. Elismerem, voltak nagy politikai költők. De csak a múltban, abban az időben, amikor a politika és művészet még nem retegződött el egymástól s Tyrteus lángoló vezércikkeket lantolt. Az új idők tehermentesítettek bennünket. Megengedik, hogy csak a legfontosabbra irányítsuk a figyelmünket. Azok, akik a költőkről, mint a nép vezéreiről, irányítóiról beszélnek, a tizenkilencedik századbeli romantikus költőt látják maguk előtt s egy anachronizmust ünnepelnek. A költő valóban neveli a nemzetét, de mélyebben. Nem gyakorlatiasan.

Én: A te véleményed szerint ki a magyar író?

Ő: Magyar író az, aki magyarul ír. Ezt nem most mondom először. Így válaszoltam a kommün bukása utáni hónapokban is egy újságnak, amely megkérdezett erre vonatkozólag. Az, aki egy nemzet nyelvén fejezi ki legtitkosabb révületeit, ezáltal titkos szerelmi vallomást tett neki, amely több és súlyosabb, mint bármily hangzatos hűségnyilatkozat, mert a nyelv mélyen be van ágyazva öntudatlan életünk termékeny homályába. Annyiban érzem magam magyar írónak, amennyiben magyarul beszélek. Annyiban vagyok jegyezve ezzel a bámult, csodálatos nyelvvel, a bölcsőmtől a koporsóig s rejtélyes emlékek fűznek össze vele, amelyeket magam se vagyok képes egészen tudatossá tenni. Ha ezt a szót hallom: „tej”, amelyet már egyéves koromban hallottam, akkor mindenre visszaemlékszem egyszerre s mozogni kezd körültem a gyermekszoba, az anyám régi képe, az eltűnt életem. De ha ezt hallom: „lait”, vagy „Milch”, csak betűket érzek s néhány felületes, úti benyomás elevenül meg bennem. Az évszázadokra visszanyúló történelmi vagy vérségi kapcsolat közül egy se alkot oly erős közösséget, mint az évtizedekre visszanyúló nyelvi kapcsolat. Ez a döntő reám és minden költőre nézve. Petőfi azért magyar költő, mert magyarul írt. Ha svédül

írt volna, svéd költő lett volna. Épp ezért nevetséges és meddő társasjátéknak tartom azt a politikai hajsztát, amely egyes költőinkről ki akarja mutatni, hogy magyarul írtak ugyan, de mégse magyarok. Vajon lehet-e vitatkozni arról, hogy Homérosz és Alkaiosz görög költő-e?

Porcelán készletben feketét tesznek Kosztolányi elé. Megnézem az órát: déli egy. És Kosztolányi a nagy porcelán ibrikből legalább öt mokaálcésészére való feketét önt magának. Hihetetlen erős ennek a diákos mozdulatú nagy embernek a vajpuha szíve, mint ahogy az egész szervezete acélból valónak látszik. Amióta csak ismerem, vagy húsz esztendeje, literszám issza a feketét. És emellett vegetáriánus. Húst, főtt ételt nem eszik. Nagyon bízik ebben az életmódban. Azt mondja, nem járja, hogy megzabálja az élőlényeket, még ha állatok is.

De, azt hiszem, bármily erős szenvedélye a feketézés és bármily meggyőződése is a vegetáriánusétkezés, épp ily nagy író lenne egy köszikla tetejébe ékelt kunyhóban is, apostoli nyomorúságában vagy akár egy mohó és falánk bizánci korszak vertarany trónusán is. Az igazi, a született író ő. Hatalmas útjelző: mindenfelől már messziről észre kell venni...

Levelezésük

Egy városban éltek, közel egymáshoz, sűrűn találkozhattak, de mégsem mindig. Utazás, családi gond, betegség, sürgős munka közbejöhethet, ami megakadályozta a személyes találkozást. Számos levelet válthattak egymással, igaz nagy levelezésre nem gondolhatunk. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy a fennmaradt — nyolc levél — elenyésző hányada lehet csak az eredeti mennyiségnek.

A leveleket szerzőként és időrendben közlöm, a szükséges jegyzetek az adott levél után következnek.

Kosztolányi Dezső levelei Somlyó Zoltánnak

1.

Drága Zoltán,

itt van néhány gondolattöredék. Írd meg, lelkem, szépen. A B. N. cikkéből a bezöldtintázott részeket szintén beveheted. Ügyelj, hogy a cikk egységes legyen. Fáradt, álmos voltam. Csak a te jószágodban, baráti szeretettedben bizakodom. Teljesítsd ki töredékes dadogásomat.

Ölel régi a szeretettel
Désiré

kedd reggel

Jegyzet: Kosztolányi zöld tintás kézírása fekete szegélyes levélpapíron, Kosztolányi Dezső nyomtatott felzettel. (A levél eredetije Somlyó György tulajdonában.)

A levél feltehetően 1926 decemberében vagy nem sokkal utána íródhatott, Kosztolányi édesapja halála után. A levél utalásait nem tudtam megfejteni.

Csak fáradt szivedre szántam én vigasznak,
baráti melegnek, hűnek és igaznak.
S nékem is jó, hogy kis melegre találtam
ebben a szomorú fütetlen szobámban...

Bús a roppanása terebélyes csernek!
Rémülten siratod te: szegény kisgyermek...
Be vagy egy fényes, nagy fájdalomba zárva:
negyvenéves fejjel gyermekmódra árva...

Most újra angyali gyermekidőd éled,
hogy a gyász komoran fényesedik Néked.
Ne is hagyd lelkedet megtörni öreggé!
A magadfajta szív gyermekszív örökké!

El-gondolkozom... Mi az, ami folyton
csapkod itt körülöttünk s lelkünkre ül fojtón?...
Hogy a napok múlnak s mindből csak egy seb lessz?...
És a nap s az élet mindég kevesebb lessz?...

Talán nem is élünk?... Minden tán csak álom?...
Ideig-óráig győzni a halálon?...
S tán a holtak azok, kik igazán élnek
hírt zugva egymásnak szárnyain a szélnek?...

Én biz sokszor érzem, hogy halott vagyok már!
S hogy már az ajtómnál a gyászkocsi ott vár.
De az élet mindég vissza-visszahína,
csak ne nyomna úgy a facies leonina!...

... Drága jó Desirém — szivig meghatottan
a házad ajtaján csöndbe benyitottam.
Csak benéztem rajta, egy percig ott álltam —
ott voltam nálad és jó napot kívántam...

Somlyó Zoltán
1926. dec. 19.

Jegyzet: A verseslevél nyomtatásban is megjelent, címe: *Kosztolányi Dezsőnek* — Kosztolányi Árpád halálára. — Keltezés csak a kéziratban található. A nyomtatásban való megjelenésről a Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt vágatból tudunk, ezen azonban nem szerepel olyan adat, melyből pontosan megállapítható lenne a megjelenés helye, ideje. Talán a szabadkai Napló valamelyik számában jelenhetett meg, ezt sugallja a fejléc látható része. A kézirattal gyakorlatilag egyező a publikált változat, a központozás eltéréseit nem számítva, valamint szedés közben fölcserélődött a 3. és a 4. versszak.

2.

(Kosztolányi Dezső:)

I.

— Őszintén szólva nem látom az értelmét egy költői akadémia megalakításának. A költészet egyéni működés, nem társadalmi, vagy társasági. Sohase tartoztam semmiféle csoportosuláshoz, tömörüléshez, nincs és nem volt közöm az iskolákhoz. Még azzal se törődtem, hogy hova soroztak be. A költő egyedül él, egyedül énekel; mint ahogy egyedül születünk, egyedül halunk meg.

II.

— Ennek az értelmét még kevésbé látom. Költői egyenruhát (nekem)? Nem kell. A költő le akar vetkőzni, kitárulni, megnyilatkozni, nem felöltözködni és begombolkozni. Játsszák ezt a parádét azok, akiknek rejtegetni valójuk van.

Ölel
Desiré

Jegyzet: Kosztolányi zöld tintás írása. A kézirat felső részén 9. szám — melyet itt nem jelöltem — és a Kosztolányi Dezső „cím” Somlyó Zoltán lila tintás írása. Az „Ölel Desiré” ceruzával áthúzva. (Somlyó György tulajdonában.) A levél egy körkérdésre adott válasz, mely lényegi változtatás nélkül (két apró beszúrással) 1928 augusztusában jelent meg a *Literatura* folyóiratban a 255. lapon, *Írók ankétja a költők akadémiájáról* címmel. (Többek között még Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Schöpflin Aladár válaszolt a kérdésekre.) A *Literatura* szerkesztőségével való szorosabb kapcsolatra utal az a tény, hogy Kosztolányi válasza Somlyó Zoltánnak címezve maradt fenn.

A Sárkány-afférről szóló fejezetben, Somlyó Zoltán cikkének részeként egy 1933. február 3-i keltezésű Kosztolányi-levelet teszek közzé.

Somlyó Zoltán levelei Kosztolányi Dezsőnek

1.

Drága jó barátom,

őszinte szívvel küldöm igaz részvéteimet mély gyászodban. Szomorú, hogy ezt a fájdalmat senki és semmi nem veheti le Rólad, csak a saját nagy szíveddel segíthetsz magadon, amellyel másokat oly sokszor és bizalommal vigasztaltál...

Forró kézzorítással üdvözöl

Somlyó Zoltán

Jegyzet: 1926. december 3-án Szabadkán meghal Kosztolányi Árpád. A hír vételekor írhatta ezt a keltezés nélküli üzenetet egy névjegykártyára.

2.

Drága jó Desirém,

versben írok Néked.

Fogadd el levelem, e kóbor vendéget.

Ne vedd észre, hogyha a rímek zörögnek,

Hisz nem szántam és ezt remeknek, öröknek!

3.

Drága kedves Desirém,

igen nagyon örülök a levelednek, de annyit mondhatok, hogy a cikk, amelyet nagyon is értékén felül dicsérsz, meglehetősen ki van fordítva eredeti mivoltából. Többek közt volt benne két olyan sor is, amely végérvényesen jellemezte a Te nagy jelentőségedet — ezt is kihagyták. Mit tehetek én?! —

Desirém, nem csak rajtam múlik, hogy sohase jövünk össze: rajtad is. Persze, Te erre sose gondolsz. Nézd, egyszer már megígérted, hogy eljössz, vártunk is a bemondott időben, még a pontos időn túl is vagy két órát, de persze hiába. Tehát ne felejtse el legalább a címemet: I.

Kruspér-u 5—7. I. 21.

Telefonáld meg az Otthonba (d.u. 3—5 ig ott találasz mindig) hogy mikor jöttök, vagy mikor jössz? Nagy örömmel várunk. Remélem, jól vagy, drága Barátom — Veled olyan furcsán vagyok, így nem vagyok senkivel. Ha Rólad van szó, vagy Rád gondolok, mindig az az érzésem, hogy mégis volt sok minden szép és mégis érdekes volt.

Várlak és öllek a régi lelkemmel:

Somlyó Zoltán

1927. szept. 19.

Jegyzet: A levelet közölte Réz Pál az *Élet és Irodalom* 1961/28. számában a 8. lapon. A levél első bekezdésében található utalás feltehetően a Négyszemközt Kosztolányi Dezsővel című cikkekre vonatkozik.

4.

Drága Desirém,

legalább egyszer egy évben: újévkor Veled akarok lenni és az újévi jókívánságok napján ezzel a verssel üdvözöllek:

Ezerkilencszázharminc! ...Furcsa szám!
Ma még dadogva mondja ki a szám...

S ki tudja: mire ezt is megtanultam,
hideg számok közt merre visz az útam...

Ezerkilencszázharminc! ...Furcsa szám...
Oly szemrehányóan tekint reám...

Gerelyt vet s szakszofonhangot szemembe;
szivem ajtaját ijedten teszem be...

Recsegő hangja az agyamba téved:
végy el belőlem tizenöt-húsz évet,

ha tudsz!... Ha nem, hát borulj le eléem,
az életednek rosszabbik felén!...

...Ezerkilencszáz... ennyi ... annyi... Régen,
mit vámon nyertem, elveszett a réven...

Ezerkilencszázharminc... Ahogy irom,
lassan fejem alá csusszan a sírom...

Ölel nagyon tisztelő és nagyon szerető barátsággal

Somlyó Zoltán
1929
dec.
31.

Jegyzet: Ezt a levelet is közölte Réz Pál (ÉS 1961/28. 8. 1.)

5.

Drága és egyetlen Barátom,

ma keltem fel először az ágyból. Első dolgom, hogy Néked köszönetet mondjak Persze, ez így csak egyszerű konvencionális forma. De mérhetetlen az a hála, amit érzek, Drága Desirém, egyetlen Barát és egyetlen ember ezen a tájon!... Sokat tettél értem, verekedtél értem, most, amikor annyira kellett egy barát!... Amikor oly magamra hagyva fekdtem Hadesem sötét hullámai közt.

Egyetlen férfi akadt, ez Te voltál! Forrón köszönöm Neked és mély hálával és nagy jószágod iránti hódolattal

Köszöntelek és öllelek
lekötelezett hű szívvel
Somlyó Zoltán

Bpest, 1934. jan. 29.

Jegyzet: Somlyó feltehetően Kosztolányinak a Baumgarten-díj odaítélése érdekében tett fáradozásaiért mond köszönetet.

A Sárkány-affér

„Csillogó, de megbocsáthatatlan elbeszélésnek” nevezte Devecseri Gábor¹⁶ Kosztolányi *Sárkány* című Esti-novelláját.

A *Sárkány* keletkezésének körülményeiről és okairól semmit nem tudunk. Fogadtatásáról és közvetlen visszhangjáról azonban pontos ismereteink vannak.

Móricz Zsigmond részletesen lejegyezte¹⁷ az Otthon-beli eseményeket. 1933. VI. 9-i dátummal ezeket írta:

„Igen mulatságos volt a Somlyó Zoltán hecc, amit roppant elevenen és bámulatos ötletességgel tárgyaltak egész délután.

Kosztolányi Dezső, akiben most, hogy vénül, s azt hiszi, már sok minden szabad neki, egyre jobban kiüt belőle a kajánság. Kezdte akkor, mikor megtépázta Ady emlékét és költői nimbuszát. Tavaly Berzeviczy Albertet, az alvó elnököt karikírozta ki, (...) Most egy novellettet írt a P. N. vasárnapi számában, amelyben Somlyó Zoltánt Sárkány néven kitalálta. Mindenki ráismert a figurára, mert szó szerint írta meg. (...)

¹⁶ Devecseri Gábor: Az „átkozott költő” (1962). Lágymányosi istenek 75.

¹⁷ Móricz Virág: Tíz év (Szépirodalmi 1981.) I/21—22.

Somlyó nagyon le volt törve, hogy vele ezt szabad, s harmadnap meginterjúvoltatta magát az *Esti Kurír*-ral, hogy „megmentse K. D. barátját attól a vádtól, hogy őt írta ki a Sárkány alakjában — közli a két hete hozzá írott levelét”. (...)

Ezen nagyon mulattak, de csak most jön a java: K. D. másnap levelet írt Somlyónak, hogy „Drága barátom, nagyon meg vagyok rémülve, hogy egy percig is magadra gondoltál, mikor nekem egy pillanatra sem jutottál eszembe, mikor az alakot megrajzoltam. Én Zoltán Vilmost akartam megírni.”

Nagy mulatság lett belőle, mert Z. V. már meghalt. (...) ...ő egészen más technikával dolgozott, mint Somlyó-Sárkány.”

A teljes Móricz-szöveg több kávéházi mende-mondát tényként tüntetett fel (pl. a hat-hét feleség), de a fogadtatás hangulatát torzítás nélkül adja vissza.

Az alábbiakban pedig a Móricz által is említett cikket adom közre, mely az *Esti Kurír* 1933. június 7-i, szerdai számának 6. lapján jelent meg s teljes terjedelmében idéz egy Kosztolányi-levelet.

Ki a „Sárkány”?

Egy lap vasárnapi számában (Pesti Hírlap 1933. június 4.) Kosztolányi Dezső novellát írt „Sárkány” címmel. A költőnek fantasztikussá nagyzott nyomorát írja le, itt-ott olyan tájakra is elkalandozva, hogy kapásból is ráilleszthető nem egy küszködő író életére. Néhány író e sorokból —, ismerve azt a régi és legbensőbb barátságot, amely a novella szerzője és Somlyó Zoltán közt huszonöt éve fennáll —, megütközött az írás olvasásakor, s valami utalást sejt a kitűnő költő életére. Maga Somlyó a következőket mondja az esetről:

— A legkevésbé sem érezném bántónak ezt a föltevést, ha a laikusok szemében egy jóbarát kifigurázása nem számítana a barátság elárulásának. Éppen ezért nem magamat, hanem Kosztolányi Dezső barátomat óhajtom megvédeni az ilyen látszattól, amikor közreadom ez év február 3-án hozzám intézett levelét:

„Kedves barátom, megindultan olvastam gyönyörű versedet. Hidd el, drága Zoltán, mélyen megrázott ez a szellemidézés. Magam is így szoktam hívogatni a régi kísérteteket, melyek között — sajnos — már én is ott vagyok, mindazzal együtt, ami elveszett és szétporladt a gyorsan múló évekkal. Aki így tud dalolni ebben a tökbuta és szellemtelen időben, az varázsló, az élőnél is élőbb s gazdag. Ölel: Desiré.”

Az utolsó fejezet

(Kosztolányi és a zsidóság)

Kosztolányi Dezső és Somlyó Zoltán barátsága 1919-ig zavartalan és igen közeli volt. A Tanácsköztársaság bukása után, vagy már alatta kapcsolatuk meglazult és több éves szünet következett be — mely egészen a húszas évek közepéig tartott. Barátságuk megromlásának oka Kosztolányi magatartása, azaz nyíltan vállalt antiszemizmusa. Ismert ebből az időből Kosztolányinak az a nézete, mely szerint a magyar irodalmat faji alapon kell újjászervezni. „Ez a szereplése nem tartott hosszú ideig. Igaz, sok fájdalmat okozott azoknak, akik szerették” — állapítja meg Somlyó. Kosztolányi így nyilatkozik e kérdésben: „Filoszemita vagyok, mert az értelem, a jóság és a barátság köt sok zsidóhoz az élet minden körülményei között. Hálás vagyok azokért a remekművekért, amiket alkottak — Somlyó Zoltán —, de antiszemita is vagyok, mert a rendetlenség, hanyagság, alaptalanság fáj.”¹⁸

¹⁸ Kosztolányi Dezső: Diktatúra és irodalom. Válasz és vallomás (1929). Egy ég alatt 621.

Barátságuk utolsó fejezete idején Kosztolányi már nem él. A halálát követő néhány héten írja meg Somlyó *Kosztolányi és a zsidóság* című cikkét, utolsó prózai alkotását. Még kéziratban többekkel elolvastatta a cikkét, aggasztotta, vajon nem maradt-e benne valami, ami barátja emlékét megbánthatná. A Füst Milánnak (1936. december 23-án) írott levélből a cikk keletkezésének körülményeit is megtudhatjuk: „Patai József, a Múlt és Jövő szerkesztője, még megbetegedésem előtt megbízott azzal, hogy írnék neki Kosztolányi és a zsidóság címmel cikket. Ez a felszólítás előttem is igen jogosnak tetszett, mert épp akkoriban hallottam sugdolózni bizonyos vádokról... Az én megbízatásom úgy szólt, hogy egészen tőlem függ, mit és hogy írok.

Azt gondoltam, ha már bizonyos berkekben megindult a herce-hurcának ígérkező szóbeszéd, inkább én, a legjobb és legmegértőbb barátok egyike legyek a Tónangebar!

A cikket megírtam. Ma már megkaptam a kefelevonatot is. De mégis most nyugtalanság fogott el. Mit tudhatom, jól írtam-e meg, amit megírtam, nem ártok-e ott, ahol egész lelkesemmel használni akartam.

Kérlek szépen, gyere el még má hozzám, olvasd el ezt a kefelevonatot s mondd meg, mehet-e ez! Teljesen a Te véleményedre bízom a cikk megjelenését.”

Patai Józsefet is többször megkérte a figyelmes olvasásra és arra, ha bármi ártót fedezne fel, gondosan távolítsa el a korrektúrából. „Mert hiszen az ő célja ezzel az írással éppen az volt, — emlékezik Patai —, hogy Kosztolányi Dezső emlékének a fényét emelje a zsidóság szemében is, amelyhez való viszonyát tisztázni igyekezett.

»Tisztán kell tartani a költő emlékét« — mondotta.”¹⁹

Sok előzetes fenntartás lehetett a cikkel kapcsolatban, mert a Múlt és Jövő 1937 februári számában (37—38. l.) való megjelenésekor az alábbi szerkesztőségi megjegyzéssel látták el:

„Néhány héttel halála előtt hozta fel szerkesztőségünkbe Somlyó Zoltán ezt a cikket, melynek némely adatát Kosztolányinak és Somlyónak, immár mindkét elhunytak egyik kiváló költőtársa nem tartja egészen helytállónak. Így többek közt nem a „Pardon” rovat magyarázatát, melynek mitívuma meggyőződés is lehetett azokban az időkben.”

Somlyó Zoltán: Kosztolányi és a zsidóság

Még eleven a gyász fájdalma, még lüktetve fáj az emlékezés ahhoz, hogy rideg, szakavatott bonckés alá helyezzük az anyagot. A kettős anyagot. Mert kettő fekszik előttünk: Kosztolányi, a költő és Kosztolányi, az ember.

Mind a kettő a századvég legérdekesebb és legértékesebb irodalmi anyagai közül való. Ez a kor szinte ontotta az irodalom kitűnőségeit, akik között zseni is akadt és, valljuk be, temetni amúgyis nagyszerűen tudunk! De az ő elmúltával nemcsak egy irodalmi reprezentánsal lett szegényebb a létszám, nemcsak a híres, hazája határain túl is ismert költő némult el, de elnémult az ő daloló ajkával a korszak egy derék katonája, a magyar irodalmi életnek egyik legnagyobb, némelyek szerint talán a legnagyobb tanúja is.

Hogy rangját, értékét, amelyet a *ma* fellengző gyémántpora sokszor előlegez és az utókor nem mindig fémjelez, kiszámítsuk, meghúzzuk azt a fokot és szélességet, amelyig eljutott, az egyrészt még nem is aktuális, másrészt túlzó, korai igyekezett volna. Olvasóközönsége, mert neki volt közönsége, minden miszticizmusa, költészetének minden kódos foszforeszkálása mellett is tudatában van annak az Ewigkeits-

¹⁹ Patai József: Somlyó Zoltán végrendelete. Múlt és Jövő 1938. február 52.

zugnak, amely verseiben szinte mindenütt jelentkeznek. A kiadók pedig, akik nem egyszer azért pazarolják egy verselőre a legpompásabb reklámötleteket, mert az illetőnek a könyvéből még igen nagy példányszám fekszik eladatlanul a pincében, úgyis nyitott ajtókat döngöttek, ha nagyhangon hirdetik a jót és úgyis belebuknak, ha jónak harsogják a rosszat.

Olvasóközönség és kiadó mindig két harcoló fél, aki az író hullája fölött marakszik.

De épp a Múlt és Jövőben azért foglalkozom ily sietve Kosztolányi Dezsővel, mert a zsidósághoz való viszonyáról kezdenek máris beszélni. Feszegetnek bizonyos vonatkozásokat, amelyek egyrészt közte és egy-egy zsidó ember, másrészt közte és általában a zsidóság közt fennállottak.

Hallottam beszélni a dolgoknak olyatén beállításáról is, hogy Kosztolányi ifjúságában főként zsidó szerkesztőknek és zsidó kiadóknak dolgozott. Hallottam olyan megjegyzéseket is — és főleg ez az a pont, amely megszólalni hajt —, hogy Kosztolányi, dacára az előbb említett beállításnak, egy bizonyos időben kiállt a zsidók ellen, egy antiszemita napilapban rovatot nyitott erre a célra, ahonnan naponta lőtte ki mérgezett nyilait reánk: barátaira, munkálkodása elmerőire, első híveire, bámulóira — a zsidókra.

Kosztolányival együtt éltem át a kezds éveit. Nem sokan vannak, akiknek élete az ifjúság korszakában annyira összehajlott volna az övével, mint az enyém. Voltak napok, amelyeknek tizenkét óráját együtt töltöttük, voltak éjszakák, amelyeket együtt ültünk végig a kávéház márványszála mellett, azután karonfogva mentünk ki a hajnali ködbe és haza, aludni. S amikor késő délután a szomszédos két ágyban felébredtünk, folytattuk az együttlétet. Mindenki bizvást elhiheti nékem, hogy senki nem ismerte jobban Kosztolányit, az embert, mint én. S ha azután az ifjú boldog évek elmúltával, szét is szaladt addig egymásbavágódott életútunk, ez nem jelenthette azt, hogy többé nem szeretjük és nem ismerjük egymást, hogy hirtelen más emberekké lettünk volna. Hisz megtörtént, hogy két évig nem láttuk egymást és amikor aztán egy este véletlenül találkoztunk a körúton, a legkurtább üdvözlés után nyomban megkezdődött annak a beszélgetésnek a szerves folytatása, amelyet egy kétévtől őszi délután abbahagytunk.

Leírom tehát ide határozottan, legmélyebb meggyőződésemből, mintegy tanúságtételül, hogy Kosztolányi tudatosan, belső szándékkal sohasem tett semmit a zsidóság ellen! Sietve teszem ezt, mielőtt bárki más, téves utakon következtetve, más megvilágításba helyezné őt. Kezdjük Kosztolányi indulásánál! Igaz, hogy legelső irodalmi sikerei zsidó szerkesztők és kiadók segítségével érték. Ha a történelmi szükségszerűséget nézem, mint ahogy azt kell nézmem, nem lehet ennek a ténynek nagy jelentőséget tulajdonítanom. Ha az ifjú Kosztolányinak vérében, programjában, szívügyei közt ott lett volna a vallási türelmetlenség, vagy ahogy ma mondják, a faji kérdés, elvihette volna verseit, vagy cikkeit az Alkotmányhoz, vagy az Élethez, mint ahogy — el is vitte. Mert, bár irodalmi munkálkodásának legnagyobb része ebben az időben a zsidó-költő Kiss József A Hét c. lapjának jutott, ugyanekkor számos verse és cikke jelent meg *kimondottan nemzsidó* lapokban, amelyek egyrészt még nem voltak beállítva a felekezeti izgatás hangjára, másrészt épp úgy meglátták a költőben a rendkívüli tehetséget, mint a zsidó Kiss József. Hogy tanult Kiss Józseftől, valószerű. De ki nem tanult tőle közülünk?

Igen, de épp ez az! Kosztolányi vérében, programjában, szívügyei közt nem a zsidókérdés volt ott, hanem a „Szegény kisgyermek panasza”... Vegyük most ehhez, mint előzményhez azt, hogy egész sereg barátja zsidó volt és nem utolsó sorban azt is, hogy feleségül is zsidó lányt vett magának. Ez igen komoly érv a vádas-

kodókkal szemben, mert sohasem lehet hinni azoknak az antisémitaságában, akik zsidó nőt vesznek feleségül. Mármost folytassuk, Kosztolányi — s ez költészetéből is lépten-nyomon kiviláglik — feminin férfi volt. Ha lehet beszélni költészetének valamelyes hiányáról, akkor ez a kevésbé férfias kiállás lehet. Nem egyszer hisztériás félelem fogta el, ha az élet akár presztizs kérdésében, akár anyagi ügyben ütetést mért rá. Sírógörcs fogta el, sopánkodott, mint a gyermek, durcás, morcos volt napokon át, ilyenkor nem lehetett megközelíteni.

Ilyesfajta lelkiállapotban érte őt az ellenforradalmi korszak. Embernek, költőnek egyaránt rettenetes időkkel a hátuk mögött, a jövő áldatlan bizonytalanságában, gyilkos indulatok, felbőszült emberek káoszában járt a költő itt, Budapesten, olyan jelszavak légkörében, amelyek megmérgezték a levegőt, epévé keserítették a vizet és kővé keményítették a mindennapi kenyeret. És a költőt ebben az időben érte életében először az a más írónál oly gyakori csapás, hogy állás nélkül maradt, fix jövedelem nélkül — ifjú házasember, kezdő apa létére. Ilyesmire ő nem volt berendezkedve. És ekkor történt valami. Ekkor, amikor a megélhetéstől való félelmében fogvacogva töltötte a bizonytalan estéket otthon, Tábor-utcai csinos, villaszerű kis házában, amelyet nemrég kapott ajándékba, jóbarátságából a bárótól, az ismert nagylelkű mecénástól. Az történt, hogy közvetve felajánlották neki, előkelő rangjának, a félelmes antisémita lap publicista-állását. Persze, azzal a mandátummal, hogy ütni kell a zsidót. Megtántorodott. Tudta, hogy csak tollából élhet meg. Arra, hogy csupán itt-ott megjelenő gyönyörű versei honoráriumából tengődjön családostul, nem mert vállalkozni. Szédületében, hisz ő is ember volt, a hisztériás tömegszuggesztio hatása alatt megingott. S amikor már-már hajlandónak mutatkozott, egy jóbarátja, Tóth Árpád, megjegyezte: „Ilyet nem tehetsz, Desiré! Hogyan festenéél új szerepedben: ütni a zsidót, amikor házat kaptál egy zsidótól?!...” Hirtelen elvörösödve, gyerekes daccal vágta rá: „Az ilyesféle hála kicsinyes dolog! A hála, ha nagy dolgoktól tartja vissza az embert, aljasít!” És vállalta a „Pardon”-rovat vezetését. Csakhogy ebben az esetben nem a zsidóság elleni kiállás volt neki a „nagy dolog”, hanem az, hogy... megmenekül a gondoktól...

Ez a szereplése nem tartott hosszú ideig. Igaz, sok fájdalmat okozott azoknak, akik szerették Desirét. Sokan kiábrándultak ekkor belőle. Én négy álló évig haragot tartottam vele. De épp én tudom, hogy azután hónapokig alig járt ki hazulról és szinte naponta sírás fogta el. Nagyon megbánta ezt a kiruccanást és szégyellte. Canosát is járt azóta való írásaival, amint ezt mindnyájan igen jól tudjuk.

Most még egyet és más futtában! Kosztolányi, általánosan tudott dolog, sűrű érintkezést tartott zsidó körökkel. Soha eszéágában nem volt, hogy felekezeti alapon válogassa meg embereit. Ehhez nem is lett volna meg benne a szükséges következtettség. A zsidó költészetnek kiváló ismerője volt. Emlékszem például, a régmúltból még, egy gyönyörű Salom Asch-cikkére, valóságos kis tanulmány volt. Szerette a zsidó költők hangjának az övétől annyira elütő vérmességét, a zsidó pesszimizmusnak mindig reménybekapaszkodását és kedvelte azt a kenetesen zengzetes hangot, amely a zsidó prófétákból árad. Csudálta bölcsességüket, mélységüket. Lefordította *Juda Halévi* híres „Cionidá”-ját és a „Múlt és Jövő” első Pészach-ünnepi számában, a legkitűnőbb zsidó írók közleményei közt ott olvasható Kosztolányi Dezső eredeti aktuális ünnepi verse: „A zsidók kivonulása”. Csak két strófáját idézem:

Mély volt az éjjel, botradólva álltak
A nagyszakállu bugyros férfiak,
Csillogtak az öszvér hátán a tálak,
A fákban a madárraj felriadt.

A csecsemő sírt anyja mellin alván,
Feldőlt az asztalon a telt kupa,
Vakogva hátrált a barom a szalmán
S vértől sötétlett a ház kapuja.

A Palesztina-építés és az új honfoglalás nagy problémája is érdekelte Kosztolányi, aki Patai József „A feltámadó Szentföld” c. nagy munkája megjelenésekor ezt írta: „*Olyan áhitattal olvastam ezt a gyönyörű könyvet, mint a Bibliát.*” Talán így történhetett az, hogy egy zsidó verseskönyvemhez, amely nem jelent meg és most már sohasem is fog megjelenni, saját iniciatívájából alapos, a zsidó költészet dicsőítésével teli, igen érdekes és szellemes előszót írt: egyik legszebb és legmeghatóbb emlékem tőle.

Nem kell hozzá semmi elfogultság, nem kell hozzá az a mélységes, most már fájó barátság, amelyet örökké érezni fogok iránta, hogy megállapítsuk: Kosztolányi a zsidóság barátja volt, megértője is, sokkal inkább, mint ellensége!

„Somlyó Zoltánnak Kosztolányi-cikkéhez írt jegyzetünkben megemlékeztünk a két elhunyt költő barátjának véleményéről, mely szerint Somlyó egyes állításai nem helytállóak. A névtelenül említett költőtárs és barát: Füst Milán, akinek az alábbi levelét is készséggel közöljük.

(Szerk.)”

A Múlt és Jövő következő, márciusi számában (83. lapon) jelent meg a fenti szerkesztőségi jegyzet kíséretében Füst Milán hozzászólása Somlyó írásához. Más hozzászólás nem ismert.

Füst Milán: „*Kosztolányi és a zsidóság*”

Kedves Szerkesztő Úr!

Ami szegény Zoltánnak Kosztolányiról írt cikkét illeti — ha már olyan szíves és a véleményem iránt érdeklődik —, akkor őszintén megmondom, hogy fájjalom, hogy ez a cikk megjelent. Neki magának is aggályai voltak a cikket illetően s a tanácsomat kérte élete utolsó napjaiban s én nagyon kértem, hogy ne közölje — s az mégis megjelent. Nem tudom, miért? Úgy képelem, hogy nem volt már elég ereje szegénynek, hogy visszavonja.

Én Önnek sem írhatok mást Szerkesztő Úr, mint amit Somlyó Zoltánnak írtam: Kosztolányi nem volt ilyen, mint ahogy e cikkben áll, sokkal nemesebb fából volt faragva. Ez a cikk csupa elírás: a tehetetlen jóakaratsnak és egy nagy tehetség minden naivitásának hamisítványa. Kosztolányi antiszemitizmusát illetően eskü alatt és az Úristen ítélőszéke előtt is a következőket mondhatom:

Ő nem volt inkább, vagy kevésbé antiszemita, mint magam vagyok, pedig én zsidó vagyok s az is akarok maradni most már. Tartalmát tekintve ez így jellemezhető: hogy sok mindent nagyon szeretett a zsidóban, mint jómagam is. Magam szerettem és nagyratartom például fájdalmas szellemiségét, de fájjalom, hogy az évszázados gettó annyira megtörte erejét, mégpedig erkölcsi erejét is, sajnos, és hogy elpusztította egykori méltóságát és eleganciáját. (Viszont mi pusztíthat, gyilkolhat jobban egy népet, mint az évszázados megvetés s ehhez még az önmegvetés is?) S Kosztolányi is körülbelül így volt vele, ha nem is részletezte magában ennyire véleményét. Szóval, ha nem is tudott minden tekintetben rokonszenvezni vele, de — mint minden élőlény számára — emberséges bánásmódot követelt az ő számára is. S ezt feltétlenül.

Mert ép s hibátlanul érzékeny szíve volt, amely nem viselt el egy pillanatnyi megkülönböztetést sem: már tudniillik jogokban és emberszeretetben. Vagyis ő nemeslelkű ember volt, csak nem volt elég erős ember. S innen származnak hibás cselekedetei.

Valaha én a következő axiómát írtam fel magamnak: Tisztességes lélek csak ellenzéki lehet, mégpedig mindenkor és minden uralom ellenzéke, de éppen miatta kételkedni kezdtem utóbb ezen axióma igazságában. Mert nem minden tisztességes ember képes például arra sem, hogy a tömegindulatok hatalmas szuggesztiója alól kivonja magát. Ő elég jól ismerte a zsidót ahhoz, hogy képes lett volna még arra is, amire csak a beható ismeret képesít: hogy védje, mikor ostobák szidják és szidja, mikor ostobák dicsérik, mint ahogy magam is gyakran vagyok vele. Csakhogy ehhez neki nem volt mindig elég lelki ereje. Megszédült a lelkendező üldözés általános boldogságától és akkor mondta ki a zsidók elleni kifogásait, mikor a többiek bizony. És az első pillanatban nem vette észre, milyen rettenetes az, amit művel. Hogy milyen rettenetes egy nemesszívú embernek nem megvédenie azt az élő testet, amelybe a többség siet belerúgni.

S itt volt a hiba, ennyi volt a hiba... De hisz nem is jól mondtam az imént: ő már az első szavak kimondása után is tudta, milyen szívtelen mesterség ez, de már nem lehetett visszakoznia, legalább is nem azonnal.

S azután eljött hozzám és sírt. Ez az igazság. S akkor egész éjjel azon törtük a fejünket, hogy hogy lehetne ebből a nem nekivaló, nem jószívnek való helyzetből kimentenie magát. S én akkor egyetlen szót szoltam hozzá tanácsképpen, hogy hallgasson. S ezt ő megfogadta. Politikai jellegű kérdésekben nem is lehetett többé szólásra bírni, akárhogy támadták is egykori magatartásáért, vagy azzal szemben való következetlen viselkedéséért.

Azért olykor még el-elbeszélgettünk a zsidókról. Így ő egy alkalommal azt állította, hogy az ember olyan: ha másképp nem boldogul az ellenfelével, akkor nem tekinti a verekedés szabályait, hanem oda üt, ahol nagyon fáj. S ezt a következő példával ábrázolta: ha néki, tegyük fel, Sigmund Freuddal vitája volna (akit nagyon sokra tartott és szeretett) s Freudnak már mindenben igaza volna s neki már nagyon kellene szégyellnie magát, akkor végül mégis csak azt kiáltaná oda neki, hogy bűdös zsidó.

Ilyen kedves és okos ember volt.

Ezt a róla szóló leveletem pedig, ha úgy tetszik, Szerkesztő Úr kiadhatja a Múlt és Jövőben. Még örülnék is, ha közlésre alkalmasnak bizonyulna.

Budapest, 1937. február 18.

Tisztelő és igaz híve:
Füst Milán

Befejezés

Kosztolányi Dezső és Somlyó Zoltán barátságáról könnyen képet alkothatunk a már eddig ismert dokumentumok alapján is, ám ez a kép, amelyet jelenlegi ismereteink alapján rajzolni tudnánk, aligha elégítené ki a tudományosság kritériumait. Nemcsak azért, mert a személyes érintkezésük dokumentumai sem megnyugtatóan feltártak, még mindig számíthatunk meglepetésekre. Kosztolányi szinte áttekinthetetlen és nagyrészt nehezen hozzáférhető levelezéséből nem ismertek teljesen a Somlyó-vonatkozások, szintúgy az érdekében tett lépései. Összegyűjtésre és részint felkutatásra várnak a kortársaknak barátságukra vonatkozó megjegyzései, emlékezései.

Költői-eszmei befolyásuk nyomainak feltárása csak jóindulattal nevezhető megkezdettnek. Sajnos, a két költő halála után közel félévszázaddal még mindig a filológiai alapozásnál tart irodalomtörténetünk, de lassan fognak a fehér foltok.

Függelék

Kosztolányi Dezsőné férjéről írott, 1938-ban megjelentetett könyvében meglepő módon mindössze egyszer említi Somlyó Zoltán nevét. Okát találgatni sem tudom. Hagyatékában azonban fennmaradt egy rövid, másfél gépelt oldalnyi, javítgatott szövegű emlékezése Somlyó Zoltánra, melyben kitér férjével való kapcsolatára. A szöveget teljes egészében közlöm. Szögletes zárójelben adom az áthúzott, de olvasható szavakat, mondatot, amennyiben azok nem nyilvánvaló elgépelések. A kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában található Ms 4629/50. jelzet alatt.

Emlékezés Somlyó Zoltánra

Érzelem, indulat, ösztön túlsága, [s ez a túlság sokszor gátolta az értelem működését. Nem, nem volt ostoba, erről szó se essék, csak talán] gyakorlatiatlan, forrószívű és forrófejű. Olykor fejjel ment a falnak s ha beléütődött, a falra haragudott. Úgy tudott haragudni, olyan igazságtalanul és mégis, talán egy ősibb, magasabb, emberibb szempontból, igazságosan, hogy mi, — civilizáltabb, megalkuvóbb „fehér” emberek sokszor megmosolyogtuk.

Nem volt „fehérember”. Külsejében is afféle feketében villogó, dróthajú őserdei Tarzan, borotválkozás után, alig egy órával, már borostás s a lelke is bozotos, át-meg-átszöve kúszónövényekkel, és mint a gyermek, hol féktelenül vidám, hol megelbőgté magát és minden percben tudott verset írni, írt is, hozzám is egy határral és minden ötpercben más-másba lett szerelmes. Amikor kiderült, hogy legjobb barátja, Kosztolányi érdeklődik irántam, ő is menten belémszeretett és milyen viharosan.

Ezekben a kalligrafikus betűkkel írt versekben gyakran esett szó a holdról, erre emlékszem, sajnos nem őriztem meg őket, régen volt, fiatal voltam s nem tetszett nekem a „vadember”. Pedig [bizonyára jó versek voltak] Kosztolányi gyakran mondta abban az időben: „Miért haragszik a barátomra? Kitűnő költő.”

Arra is emlékszem, hogy Kanizsáról beszélt nekem, ahová „megy a gőzös”, amelyen „elől ül a masiniszta”. Panaszolta, apja milyen szigorú volt hozzá, nem is szigorú, hanem kegyetlen. Ez megdöbbenett, de ez talán igaz se volt egészen, mert ő mindig túlzott, nyilván ekkor is.

Kosztolányi egész életében mindent elkövetett, hogy segítse barátja boldogulását s ez bizony nehéz feladat volt, mert Somlyó mindent elkövetett, hogy elrontsa. Nem tudott alkalmazkodni az akkori hatalmasok szabályaihoz, de megkerülni se tudta azokat. Szabadkán, az uram nagyanyja, a kismagymama — csak vadkannak címezte.

Többször nősült, többször elvált, de utolsó feleségével, a szelíd, szőke, bécsi asszonnyal, aki — mielőtt Somlyó felesége lett — a Karinthy család csemetéit próbálta német nyelvre és némi rendre fogni — igen boldogan élt.

Felesége — már ő is meghalt — utolsó percéig siratta s a világ legjobb, legkedvesebb emberének mondta.

És bizonyára ez igaz is volt. Csakhogy az életharc, meg a tőke nem afféle szelíd, szőke, bécsi asszony, csak versekből pedig megélni abban az időben nemcsak miná-

lunk, de még a gazdag és kulturált Franciaországban sem lehetett, Somlyó Zoltán pedig nem volt egyéb, vagy nem akart egyéb lenni, mint csak költő.

Kosztolányi költeményben is, prózában is többször állított emléket barátjának, Somlyó pedig, még leveleiben is gyakran, rímekben köszöntötte Kosztolányit. (Keltetés nélkül, feltehetően az 1950-as évek második felében.)

Sándor Zsoldos

ANMERKUNGEN ZUR FREUNDSCHAFT ZWISCHEN DEZSŐ KOSZTOLÁNYI UND ZOLTÁN SOMLYÓ

Der Aufsatz enthält einen skizzenhaften Überblick über die Geschichte der Freundschaft zwischen Kosztolányi und Somlyó. Nach den bereits bekannten Werken, in denen jeweils über den anderen oder an den Freund geschrieben wurde, veröffentlicht der Autor in thematischer Anordnung die in Vergessenheit geratenen und unbekannteren Artikel und Briefe, die mit einem kurzen Kommentar versehen worden sind.

Er setzt sich dann mit dem letzten Abschnitt der Freundschaft der beiden Dichter ausführlich auseinander, wobei er besonderes Augenmerk auf den letzten Artikel Zoltán Somlyós verwendet, der übrigens nach dem Tode Kosztolányis entstanden ist (Kosztolányi und das Judentum). Der Aufsatz geht auch auf die Reaktion von Milán Füst ein. Im Anhang gelangt eine bislang unveröffentlichte Schrift der Ehefrau Kosztolányis, Kosztolányi Dezsóné (Erinnerung an Zoltán Somlyó) zur Veröffentlichung.